

TRABZON ÖRNEĞİNDE BİR FİNANSMAN UNSURU OLARAK MURÂBAHA UYGULAMALARI (1680-1700)

Özcan TATAR*
Yavuz KISA**

ÖZ

İnsanlar arasındaki ilişkilerde ekonomi ana belirleyici unsurlardan birisi olarak tanımlanabilir. Ekonomi olarak adlandırılan bu unsuru toplumdaki insanların temel ihtiyaçlarını giderebilmek için uyguladıkları farklı ilişkilerin bütünü olarak adlandırabiliriz. Ekonomik ilişkilerdeki karşılıklı değiş-tokuş, alış-veriş işlemlerinde en önemli unsur olarak parayı görmekteyiz. İcat edildiği dönemden günümüze kadar ekonominin temel ögesi olarak görülen para, dönem dönem karşılıklı borçlanma aracı olarak insanların yaşamlarında da yer alabilmekteydi. Ekonomi, insanların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini belirleyen kilit bir unsurdur ve toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları ilişki türlerinden biridir. Ekonomik ilişkilerde para; karşılık değişim, alışveriş işlemlerini ve karşılıklı olan borcu bir araç olarak yönlendirir. Bu çalışmada Trabzon'da (Türkiye) 1680-1700 yılları arasında yaygın olarak kullanılan bir tür ekonomik borçlanma sistemi olan "murâbaha"yı incelemeye çalışacağız. Yine çalışmamızda örnekler kullanarak varlıklı insan ve kurumların belirli bir kâr yüzdesi karşılığında sermayelerini ihtiyaç sahiplerine nasıl yönettiklerini, harcadıklarını ve ödünç verdiklerini açıklayacağız. Nihayetinde sistemin bölgesel çatışmayı nasıl etkilediğinin yanı sıra kilit tarihsel figürleri de inceleyeceğiz. Çalışmamızın ana kaynağını bu dönemde tutulmuş olan mahkeme kayıtlarını içeren Trabzon Şer'iyye Sicilleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Borç, Murâbaha, Savaş, Trabzon, Vakıf.

MURÂBAHA PRACTICES AS A FINANCING ELEMENT IN THE CASE OF TRABZON (1680-1700)

ABSTRACT

Economy is a key element that dictates how people interact with one another – one of many kinds of relationships societies and those in them exercise in order to meet their basic needs. In economic relations, money drives mutual exchange and shopping transactions, and as an instrument of mutual debt. In this study, we will try to examine "murabaha," a kind of economic borrowing system widely used in Trabzon (Turkey) between 1680 and 1700. Using examples, we will explain how wealthy people and institutions alike managed, spent, as well as lent their capital to those in need, in exchange for a certain percentage of profit. We'll also look at key historical figures who drove the murabaha system, alongside how the system ultimately affected regional (armed) conflict. Source-wise, we've drawn from local court records from the period.

Keywords: Debt, Murâbaha, War, Trabzon, Foundation.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 15.11.2022; Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ELAZIĞ; ORCID: 0000-0001-9213-3350, E-posta: otatar@firat.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ELAZIĞ; ORCID: 0000-0001-7101-3085, E-posta: ykisa@firat.edu.tr

Giriş

Arapça bir kelime olan murâbaha “*artma, kâr, ticarî kazanç*” anlamlarındaki ribh kökünden gelmektedir (Dönmez, 2020, s. 148). “*Kazandırma, kâr hakkı tanıma*” anlamına gelen murâbaha, terim anlamı olarak dört mezhepte farklı şekilde ifade edilmiştir. Buna göre Hanefi mezhebinde murâbaha, “*mülke geçen bir malın maliyeti hesaplandıktan sonra üzerine fazlalık konularak satılması*” şeklinde tanımlanmıştır. Buradaki “fazlalık” kelimesi kâr oranı manasında kullanılmıştır. Mezhep uleması hibe, miras ve vasiyet yoluyla temlik edilen malın murâbahasını uygun görmüşlerdir. Maliki mezhebinde murâbaha “*satın alınan bir malın alış fiyatının üzerine belirli kâr eklenerek yapılan satış*” olarak ifade edilmiştir. Şafii mezhebi uleması ise murâbahayı “*alış fiyatına kâr payı eklenerek yapılan satış şeklinde*” tanımlamışlardır. Son olarak Hanbeli mezhebi uleması murâbahayı caiz görerek “*müşterinin satın aldığı fiyatı söyleyerek satması ve ondan belirli kâr elde etmesi olarak*” tanımlamışlardır (Kuru, 2015, s. 5-7).

Klasik fıkıh kaynaklarında murâbaha “*bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek, sözleşme yapmak, bir şeyi satmak veya satın almak*” şeklinde tanımlanan bey^ç başlığı altında ele alınmıştır (Bayındır, 2005, s. 75). Murâbahanın iki temel özelliği vardır. Birincisi malın satıcıya ne kadara mal olduğu; İkincisi ise ne kadar kâr ile satıldığının müşteriye bildirilmesidir. Kısacası bir malın satıcısının malını satarken maliyetini belirtmesi, üzerine belli bir kâr oranı koyarak satması ve son olarak alıcının da bunu kabul etmesiyle murâbaha akdi gerçekleşmektedir. Yapılan bu üç işlem faizsiz finansman aracı olarak kullanılan modelin temelini oluşturmaktadır (Cebeci, 2010, s. 30, 34).

Ticari hayatta kullanılan kavramlar oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu kavramlar içerisinde faizle ilgili olan ribâ, ribh ve murâbaha kelimeleri bir hayli dikkat çekmektedir. Bu kelimelerin sözlük anlamlarını incelediğimiz de ribâ için “*tefecilikte alınan aşırı faiz*” (Devellioğlu, 2013, s. 1042); ribh için “*kâr, ticaret kârı*” (Berber, 2013, s. 1383); Murâbaha için ise “*yüksek faiz elde etmek, kanunlara aykırı alınan faiz ve tefecilik*” gibi anlamlar yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Kanar, 2008, s. 378; Devellioğlu, 2013, s. 797; Berber, 2013, s. 1382). Buradan ribâ ve murâhaba terimlerinin birbirleriyle yakın anlamlar taşıdığı, murâbahanın kelime kökü olan ribh teriminin ise bu terime yüklenen olumsuz anlamdan uzak kaldığı görülmektedir.

Hile-i şer’iyye (şer’i çare) yöntemlerinden biri olan murâbaha uygulaması, Osmanlı Devleti’nde para vakıfları başta olmak üzere çeşitli şekillerde kredi ve finansman yöntemi olarak klasik dönemden itibaren kullanılmıştır (Erdoğan, 2013, s. 56). Söz konusu bu uygulama, İslam hukukuna uygun olması sebebiyle meşru görülmüş ve farklı zamanlarda esnaf ve halk arasında yaygın bir şekilde kullanım alanı bulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde ilk faizsiz kredi uygulaması para vakıfları yoluyla başlamıştır. Buna göre para vakıflarında fon kullandırma yöntemleri 3 ana başlıkta incelenmektedir. Bunlar: Mudâraba¹, Bidaâ² ve Muâmele-i Şer’iyye veya Murâbaha’dır (Çizakça, 1993, s. 70). Para vakıflarında en fazla uygulama alanı bulan murâbaha, Osmanlı Devleti’nde iktisadî şartların etkisi ve toplumsal finansman kaynak ihtiyacının karşılanması amacıyla caiz olarak görülmüştür (Kayahan vd. 2009, s. 217). Bu işletme modelinde kâr şart koşulmaktadır ve bu yöntemden elde edilen gelir, vakfiyede belirtilen amaçlar doğrultusunda vakıf için harcanmıştır (Bulut vd. 2021, s. 138). Murâbaha uygulamasının hukukî dayanağı İslam hukukunda “*bey’ül-îne*” diye bilinen satım akdidir. Bey’ül-îne, bir malın veresiye satılıp, alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin daha az bir

¹ *Mudâraba*: Taraflar arasında kâr ya da zarar ortaklığının kurulması ve sermayenin bu şekilde işletilmesini ifade etmektedir (bk. Kayahan, 2009, s. 212-227).

² *Bidaâ*: Bir kişinin kârın tamamını kendi üzerine alıp diğer kişiye sermaye vermesi demektir (bk. Özcan, 2003).

bedelle satın alınması demektir. Bu açıklamayı daha somut bir hale getirecek olursak; bir mal, A şahsına veresiye şeklinde 60.000 TL'ye satılıp, A şahsı parayı ödemediği takdirde aynı malın 50.000 TL'ye geri satın alınması şeklinde özetlenebilir (Akgündüz, 2006, s. 239). Bununla birlikte murâbaha uygulamasıyla piyasa rayıçları gözetilerek yıllık % 10-15 kâr sınırlaması getirilmiş ve ekonomiye uzun vadede istikrar sağlanmıştır. Murâbahanın % 10-15 kâr sınırlaması ile ilgili 1517 tarihli belgede II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in eşine ait, 91.000 gümüş dirhemlik paranın vakfiyesinde işletilme şekli şöyle belirtilmiştir: *"Yukarıda adı geçen vakfedici kadın, miktarı belirtilen 91.000 gümüş dirhem, ne eksik ne de fazla olmamak üzere, yılda her 10 dirheme, 1,25 dirhem (yıllık % 12,5) hesabı üzere, faiz (ribâ) ve faiz şüphesinden uzak bir şekilde, İslâm'a uygun bir muamele (muamele-i şer'iyeye) ve günlük rayıç bedeller (murâbaha-i mer'iyeye) uygulanarak, kâr (rıbh) getirecek şekilde işletilmesini şart koştu.* Bu muamele sağlam rehin veya varlıklı kefil güvencesi ile güçlendirilmiştir (Döndüren, 2008, s. 1, 6).

Osmanlı Devleti'nde ribâdan kaçınma yöntemlerini meşru hale getirmek için Hanefi mezhebinin önde gelenleri fetvalar vermiştir. Bu fetvalarda yetim mallarının değer kaybetmemişi için para vakıfları ön plana çıkarılmıştır. Nitekim para vakıfları kuruldukları bölgelerde sosyal, iktisadî ve kültürel hayatın gelişmesinde önemli katkılar sağlamışlardır. Ancak finansman yöntemleri, beraberinde birçok tartışmayı getirmiştir. Özellikle para vakıflarında en çok uygulanan murâbaha uygulaması, Osmanlı Devleti'nde faize hile ile meşruluk kazandığı bir sistem olarak görülmüş ve eleştiriye uğramıştır (Doğan, 2021, s. 152-153). Nitekim XVI. yüzyıl uleması arasında para vakıflarıyla ilgili çok sert tartışmalar yaşanmıştır. Çivizâde ve Birgivî para vakıflarının caiz olmadığını belirtmişlerdir. Birgivî murâbaha uygulamasının bir nevi ribâ olduğunu ve ribânın büyük bir günah olduğunu belirtir (Güney, 2019, s. 23). Çivizâde ise para vakıflarını yasaklayan bir fetva vermiş, bu fetva da 1538 yılında padişahın fermanıyla yürürlüğe girmiştir (Çınar, 2021, s. 106-107). Diğer yandan para vakıflarındaki murâbah yöntemini savunan Ömer Nasuhi Bilmen yetimin veya vakfın malının menfaatlerinin bu şekilde temin edildiğini ve ribânın söz konusu olmadığını belirtmiştir (Düzenli, 2007, s. 111). Yine Ebu's-Suûd Efendi Murâbaha veya Muâmele-i Şer'iyeye uygulamasının ve borç ilişkilerinin merkezinde zulâme (mazlum) hakkının olduğunu dikkat çekerek bu konuda bir fetvâ vermiştir. Bu fetvâda "ibâdullahın ahvalinin" sosyoekonomik açıdan ön planda olduğu, tarımla uğraşan reyanın korunduğu, yetim mallarının borç işlemlerinde esneklik sağlanarak haklarının savunulduğu belirtilmiştir (Düzenli, 2007, s. 111-113; Berber, 2013, s. 1387).

Osmanlı yöneticileri XVI. yüzyıldaki tartışmalara rağmen murâbaha uygulamasını belirli ölçülerde uygulamaya çalışmışlardır. Uygulamanın meşru sayılabilmesi için özellikle kâr getiri ücretinin üzerine çıkılmamasına dikkat edilmiştir. Meşru oranın üstündeki getirileri ise ribâ olarak görülmüştür. Nitekim Şer'iyeye Sicili ve Mühimme Defterleri'ne dayalı XVI. yüzyıla ilgili yapılan çalışmalarda murâbaha ve murâbaha terimleri yerine daha çok ribâhor teriminin kullanıldığını görmekteyiz (Berber, 2013, s. 1390). Ancak bu kurallara rağmen murâbaha uygulaması zamanla ribâyâ eş değer olumsuz anlamlar yüklenilmiştir. Berber (2013) ve Kaya (2007) yaptığı çalışmalarda murâbaha kelimesinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanıldığı belirtilir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada ise murâbaha uygulamasının XVII. yüzyılın sonlarından itibaren olumsuz anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Bu olumsuz düşüncenin başlangıcının sosyal, iktisadî ve kültürel bozulmasıyla paralel olduğu kabul edilirse Osmanlı Devleti'ndeki bozulmanın çok önceden başladığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde yaşanan sosyal ve kültürel değişimlerin etkisiyle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren gayr-i meşru bir hale dönüşen murâbaha uygulaması için arşiv kayıtlarında "murâba-yı mer'iyeye" ve "muamele-i şer'iyeye" ifadelerindeki temizlik ve meşruluk anlamlarında kullanılan "mer'iyeye" ve "şer'iyeye" kelimelerinin yerlerine "murâbaha-yı gadriyye" gibi

doğrudan faiz anlamlarına denk gelen ifadeler kullanılmaya başlanmıştır (Berber, 2013, s. 1391). Öyle ki XIX. yüzyıl Osmanlı ticari hayatında ise murâbaha için yüksek faiz elde etmek, kanunlara aykırı alınan faiz ve tefecilik gibi anlamlar yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Ceyhan, 2018, s. 491).

Osmanlı Devleti'nde çiftçiye, halka, zanaatkârlara ve tüccarlara murâbaha usulüyle borç veren kişi veya kurumları XIX. yüzyıl öncesi ve sonrası şeklinde iki kısma ayırabiliriz. Bu bağlamda XIX. yüzyıla kadar murâbaha usulüyle borç verenler genellikle askerî zümre, para vakıfları, ayanlar, esnaflar, yetim mallarını işleten vasiler ve gayrimüslim dini kurumlarıdır (Kaya, 2003, s. 93-95). Bu kişilerden ve kurumlardan alınan borçlara farklı dönemlerde farklı oranlarda borç faizi işlenmiştir. Mesela 1609 yılında borç faiz oranı % 15'e iken bu oran uzun savaşlar nedeniyle 1680 yılında % 10'a ve 1887 murâbaha nizamnamesiyle de % 9'a indirilmiştir (Çağatay, 1971, s. 51).

Osmanlı Devleti'nin her döneminde kredi ve finansman sağlamak amacıyla uygulanan murâbaha uygulaması, farklı şekillerde Trabzon'da da uygulandığı görülmektedir. İncelenen belgelerde bu uygulama, çoğunlukla askeri ve zengin kişilerin başka kişilere, küçük ve yetim çocukların malları ile vakıflara yönelik verilen paralarla ilgilidir.

1. Zengin veya Askerî Zümrede Olan Şahısların Paralarının Murâbaha ile İşletilmesi

Trabzon'da sahip oldukları nakit parayı murâbaha yoluyla işleten ve bu sayede geniş bir mal birikimine sahip olan kişiler karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli yollarla elde ettikleri nakit varlığını murâbaha yoluyla işleten bu kişiler genellikle askerî³ zümre mensuplarıdır. Herhangi bir yolla devlete göbek bağı ile bağlı olan bu kişiler, sahip oldukları ayrıcalıkları kullanarak belirli bir mal varlığına ulaşmışlar ve bu varlıklarını toplum içerisinde daha da zenginleşmek için kullanmışlardır.

Trabzon'da mal varlıklarını işleterek zenginleşen kişiler arasında karşımıza çıkan ilk kişi; Trabzonlu olup, beylerbeylik makamına kadar yükselmiş olan Musa Paşa'dır. İnceleme dönemimizden önceki dönemlerde yaşamış olan Musa Paşa'nın vefat tarihi tam olarak belgelerde yer almamaktadır. Paşa'nın vefat ettiğine dair ilk kayıt 13 Safer 1090 (26 Mart 1679) tarihli bir hüccetten anlaşılmaktadır⁴. Musa Paşa'nın Orta Hisar'da yer alan Kıssahan Mahallesi ahalisinden olduğu ve buradaki birçok emlaka sahip olduğu görülür. Belgelerden anlaşıldığına göre, bu mahallede bulunan bir ev büyüklüğü itibarıyla *Musa Paşa Sarayı* olarak adlandırılmakta ve 5 Şaban 1110 (6 Şubat 1699) tarihli bir hüccetten anlaşıldığına göre de, bu saray Trabzonlu olmayan mütesellimler tarafından konak olarak kullanılmaktadır (BOA, TŞS. No: 1863 (49), s. 29-a, B: 2). Bununla birlikte Musa Paşa, sağlığında ikamet ettiği Kıssahan Mahallesi'nde bulunan mescidi tamir ettirmiş ve buraya bazı ev ve dükkânları vakfetmiştir (BOA, TŞS. No: 1861 (47), s. 15-a, B: 3).

³ Osmanlı Devleti'nde merkezden gönderilen fermanlarda; fiilen askerlik hizmetinde bulunan yeniçeri, sipahi ve bunların çeşitli sınıfları (topçu, tüfenkçi, garib, azeb), çocukları, eşleri, emeklileri, kulları, câriyeleri, geri ve yardımcı hizmete alınan yaya ve müsellemlerle bunların gördükleri hizmetlerin benzerini yerine getiren yörükler ve tatarlar, askerlikle münasebeti olmayan, ancak kamu hizmeti gören görevliler, memurlar, kâtipler, mültezimler, eminler, muhassıllar, yine bir kamu görevlisi sayılması gereken yargı organları mensupları, müderrisler ve mülâzımlar; günlük 3 akçe ve daha fazla ciheti olan mütevellî, nâzır ve cüzhanlar, imam, hatip, müezzin gibi din görevlileri, seyyid ve şerif gibi Hz. Peygamber soyundan gelenler, köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı, doğancı, sarraf gibi hizmetleri ifa edenler askerî sınıftan sayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sahillioğlu, 1991, s. 488-489.

⁴ Bu hüccete göre vefat eden Musa Paşa'nın Trabzon'un önde gelen mütegalibelerinden olup, fermanla katledilen ve mali devlet tarafından müsadere edilen Hasan Ağa'ya 615 esedî kuruş borcu bulunmakta olup, bu borç Hasan Ağa'nın mallarını müsadere etmekle görevlendirilen Hassa Şehriyari Silahşorlarından Hacı Mehmed Bey tarafından Musa Paşa'nın varislerinden tahsil edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1851 (37), s. 54-a, B: 2).

Musa Paşa, yukarıda da belirttiğimiz gibi 20 Şaban 1091 (15 Eylül 1680) tarihinde önce vefat etmiştir. Vefatının ardından varisleri ile alacaklılar ve şikâyetçileri arasında birçok anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Musa Paşa'nın alacaklıları ile ilgili olarak da varisleri hak iddiasında bulunmuşlardır. Musa Paşa'nın varislerinden olan Murtaza Bey ile kızlarının vekilleri mahkemeye başvurarak, Torul Kazası'na tabi Toruna isimli köyün ahalilerinin Musa Paşa'ya 300 esedî kuruş⁵ ile 90 batman yağ borcu olduğunu, bu meblağ ile yağın köylüler tarafından ödenmesine Hazinedar Hasan Ağa bin Abdullah isimli kişinin engel olduğunu belirtmişlerdir (BOA, TŞS. No: 1852 (38), s. 37-a, B: 2). 26 Şevval 1091 (19 Kasım 1680) tarihinde yapılan mahkeme sonrasında varisler şahitlerle bu borcu ispat etmişlerdir. Bu süreçte karşımıza çıkan husus dikkate değerdir. Buna göre Musa Paşa, bu köyün ahalisine verdiği 300 esedî kuruşun karşılığında 90 batman yağı murâbaha olarak almak hususunda anlaşmaya varmışlardır. Musa Paşa, sağlığında borç olarak verdiği 300 esedî kuruş ile murâbahası olan 90 batman yağı almadan vefat ettiğinden dolayı bu mesele varislerle borçlu olan köylüler arasında anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Neticede köylülerin 300 esedî kuruşu kabul etmesi sonrasında, varisler de murâbaha olan 90 batman yağdan feragat etmişlerdir (BOA, TŞS. No: 1852 (38), s. 40-a, B: 2).

Murâbahacılık hususunda karşımıza çıkan en önemli kişi olarak, bazen Trabzon Yeniçeri Zabıtlığı görevini de ifa eden İbrahim Çavuş bin Mustafa Çavuş'u görmekteyiz. Murâbahacılık işini babasından devralan İbrahim Çavuş, babasının vefatından sonra Trabzon'un en önemli ve etkin kişileri arasında görülmektedir (BOA, TŞS. No: 1852 (38), s. 8-a, B:1; 66-b, B: 3). Belgelerde Mustafa Çavuş'un babasının adı Ali Ağa olarak geçmektedir (BOA, TŞS. No: 1861 (47), s. 10-b, B: 2). Mustafa Çavuş ile oğlu İbrahim Çavuş Afyonzade lakabı ile bilinmektedir (BOA, TŞS. No: 1852 (38), s. 66-b, B: 3; TŞS. No: 1853 (39), s. 36-b, B: 1; TŞS. No: 1854 (40), s. 47-b, B: 1).

Afyonzade Mustafa Çavuş hakkında murâbahacılıkla ilgili karşımıza çıkan ilk kayıt; inceleme dönemimizden önceki tarihe ait olup, sonraki dönemde nakil olarak kaydedilmiş olan bir hüccettir. Evâil-i Muharrem 1087 (Mart 1676) tarihli bu hüccete göre; bu dönemde Trabzon Yeniçeri Zabiti olan Afyonzade Mustafa Çavuş bin Ali Ağa mahkemeye başvurarak, bu tarihten önce vefat etmiş olan Trabzonlu Ali Paşa'nın varislerinden borç talebinde bulunmuştur. Buna göre Afyonzade Mustafa Çavuş, Ali Paşa sağ iken ona 2.500 esedî kuruş borç vermiştir. Bu borca kefil olarak da Trabzon'un önde gelenlerinden Hüsamzade Ahmed Ağa bin Hacı Mustafa kefil olmuştur. Ali Paşa'nın varislerinin bu borcu inkâr etmeleri üzerine Afyonzade Mustafa Çavuş bu hususta iki kişiyi şahit olarak göstermiş ve bu borcun Afyonzade Mustafa Çavuş'a ödenmesine karar verilmiştir (BOA, TŞS. No: 1861 (47), s. 10-b, B: 2)⁶.

Afyonzade Mustafa Çavuş 28 Rebiülevvel 1095 (12 Mart 1684) tarihinden önce vefat etmiştir. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Belirttiğimiz tarihte, Afyonzade Mustafa Çavuş'un küçük oğlu Süleyman'a babasının vefatı nedeniyle abisi İbrahim Çavuş vasi olarak tayin edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1853 (39), s. 36-b, B: 1). Afyonzade Mustafa Çavuş vefat ettiğinde yetişkin olan İbrahim Çavuş ile küçük yaşta olan Süleyman isimli 2 oğlu ve Emine bint-i Hacı Ali isimli eşi varisleri olarak görülmektedir. Afyonzade Mustafa Çavuş'un terekesi kayıtlar arasında bulunmamaktadır. Ancak vefatından sonra eşi ve

⁵ *Esedî Kuruş*: Osmanlı piyasalarında yabancı paralar oldukça hakimdi. Piyasada olan büyük Avrupa sikkeleri kuruş olarak isimlendirilmiştir. Hollandalıların "rex daller" adıyla darp ettikleri paraya Osmanlılar "Arslanlı kuruş" veya "Esedî Kuruş" demişlerdir. XVII. yüzyılın başlarında kuruşlar "esedî" ve "riyal" olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı altını 120 akçeye tedavül ettiği sırada esedî kuruş 70 akçeye tedavül edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, 1985, s. XXVIII; Sahillioğlu, 1995, s. 368-369.

⁶ Buradaki 2.500 esedî kuruşun esas borç mu, yoksa murâbahanın eklenmesiyle oluşan miktar mı olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Belirttiğimiz hüccette de murâbaha hususunda herhangi bir ifade yoktur.

oğulları arasındaki miras anlaşmazlığı davalarından anlaşıldığına göre en az 15-20 bin kuruşluk bir mal varlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu mal varlığının içeriğinde alacaklı olduğu meblağlar hariç olarak görülmektedir (BOA, TŞS. No: 1853 (39), s. 38-a, B: 1).

Emine Hanım'ın mirasla ilgili bütün taleplerinin sona erdirilmesi neticesinde Afyonzade İbrahim Çavuş, babasının alacaklarının peşine düşmüş ve bunlarla ilgili mahkemeye başvurularında bulunmuştur. İbrahim Çavuş, ilk etapta babasının borcuyla ilgili olarak bir süre önce şehiden vefat etmiş olan Trabzon Alaybeyi Mirza Ali'nin varislerinden talepte bulunmuştur. Buna göre 5 yıl önce Trabzon Alaybeyi olan Mirza Ali babası Afyonzade Mustafa Çavuş'tan 300 esedî kuruş borç almış ve bunu ödememiştir. Bu iddia karşısında Mirza Ali'nin eşi ve çocuklarının vasisi olan Asiye bint-i Hasan Bey bunu inkâr etmişse de İbrahim Çavuş bu iddiasını delillerle ispat etmiştir (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 48-a, B: 1). Bunun müteakibinde İbrahim Çavuş tekrar mahkemeye başvurmuş ve Mirza Ali'nin varislerinden başka bir borç talebinde bulunmuştur. Belgelerden tespit ettiğimize kadarıyla Mirza Ali vefatından önce Afyonzade Mustafa Çavuş'tan 400 esedî kuruş borç almıştır. Bunun karşılığında da yıllık 80 esedî kuruş murâbaha verilmesi hususunda aralarında anlaşmaya varılmıştır⁷. İddiasını delillerle ispat eden Afyonzade İbrahim Çavuş, 480 esedî kuruşun kendisine ödenmesi hususunda karar çıkartmıştır (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 56-a, B: 1). Bu murâbaha anlaşmazlığında belirtilen 80 esedî kuruş 1 yıllık murâbaha oranı olarak görülmektedir. Yapılan sözleşme 1 yıl olduğundan dolayı ancak bu sürenin murâbahası esas paraya eklenmiştir. Ödeme belirtilen süre içerisinde yapılmamasına rağmen sadece 1 yılın murâbahasının tahsili yoluna gidilmiştir. Bu süre uzadığı zaman yeniden sözleşme yapılması gerekmektedir. Ancak elimizdeki kayıtlardan böyle bir yeni sözleşme örneği bulunmadığı görülmüştür.

Bunun müteakibinde Afyonzade İbrahim Çavuş, 24 Cemaziyelevvel 1108 (19 Aralık 1696) tarihinde babasının alacağıyla ilgili olarak tekrar mahkemeye başvurmuştur. Buna göre Afyonzade Mustafa Çavuş vefat etmeden önce Trabzon sakini Kaba Musazade Hacı Mehmed Ağa isimli kişiye verdiği borcu tahsil etmemiştir. Varisi olduğu için babasının alacağı iddiasında bulunduğu 3.225 esedî kuruşu talep etmiştir. Bu iddia üzerine Kaba Musazade Hacı Mehmed Ağa, vefat eden Afyonzade Mustafa Çavuş'tan 1.900 esedî kuruş borç aldığını, geriye kalan 1.325 esedî kuruşun murâbahadan biriken meblağ olduğunu, belirtilen borcun bir kısmını daha önce ödediğini, geriye kalan meblağı ödeyecek nakit varlığının olmadığını belirtmiştir. Ortaya çıkan anlaşmazlık Kaba Musazade Süleyman Ağa'nın bazı ev ve arazileri Afyonzade İbrahim Ağa ve kardeşi Süleyman'a borcu karşılığında verilmesiyle çözülmüştür (BOA, TŞS. No: 1862 (48), s. 43-b, B: 1).

Babasının alacakları ile ilgili mahir olan Afyonzade İbrahim Çavuş bu süreç içerisinde kendisi de murâbaha yoluyla borç verme usulünü devam ettirmiştir. Cemaziyelevvel 1100 (Şubat sonları-Mart başları 1689) tarihinde Trabzon siciline kaydedilmiş olan bir temessük kaydına göre; Trabzon sakinlerinden Kabasakalzade Hasan Ağa ve kardeşi Mahmud Ağa Cemaziyelevvel 1095 (Nisan sonları-Mayıs başları 1684) tarihinde Afyonzade İbrahim Çavuş'tan bir yıl sonra ödemek kaydıyla 1.200 esedî kuruş borç almışlar ve karşılığında 1 çiftlik ve bahçeyi rehin olarak Afyonzade İbrahim Çavuş'a teslim etmişlerdir (BOA, TŞS. No: 1856 (42), s. 95-b, B: 2). Burada bahsi geçen meblağın 1.000 esedî kuruşu esas mal, 200 kuruşu ise murâbaha olarak görülmektedir.

Afyonzade İbrahim Çavuş'un borç verdiği kişilerden biri de Trabzon müftüsü Hacı Ali Efendi bin Mehmed Efendi'dir. Müftü Hacı Ali Efendi'nin 1.600 esedî kuruşluk borcu vardır. Müftü Hacı Ali Efendi'nin vefatından sonra mahkemeye başvuran Afyonzade İbrahim Çavuş, müftü Hacı Ali Efendi'nin varislerinden bu borcu talep etmiştir. Varislerin

⁷ Buradaki veriye göre murâbaha oranı esas paranın % 20'sine tekabül etmektedir.

bu borcu inkâr etmeleri üzerine durum şahitlerle ispat edilmiş ve bu borcun ödenmesi hükmolunmuştur (BOA, TŞS. No: 1859 (45), s. 37-b, B: 1). Burada Afyonzade İbrahim Çavuş'un vefat eden Müftü Hacı Ali Efendi'nin varislerinden talep ettiği bu borcun murâbahalı olup olmadığı hakkında bir bilgimiz yoktur. Bu meblağın 150 veya 200 kuruşu murâbaha olabilir. Veya 1.600 kuruş esas meblağ da olabilir. Bu veri İbrahim Çavuş'un borç verme hususuna farklı bir örnek olması ile ilgili olarak burada belirtilmiştir.

Afyonzade İbrahim Çavuş'un verdiği borçlar arasında köy ahalileri de bulunmaktadır. İncelediğimiz belgeler içerisinde Afyonzade İbrahim Çavuş; Trabzon yakınlarında bulunan Görele Kazası'na bağlı Damla Köyü'nden yaklaşık 20 kişiye 1.380 esedî kuruş borç vermiştir. Burada belirtilen 1.380 esedî kuruşun 1.200 esedî kuruşu esas meblağ, geri kalan 180 esedî kuruşu ise esas meblağın % 15'i olan murâbahasıdır (BOA, TŞS. No: 1859 (45), s. 40-b, B: 1).

Elimizdeki belgelere göre, Trabzon'daki murâbahacılıkla uğraşan bir başka kişi de Hacı Osman Ağa bin Murad'dır. İsmi sonundaki "Ağa" unvanından anladığımız kadarıyla askerî zümresinden sipahi grubuna tabii olduğu anlaşılmaktadır. 13 Şaban 1105 (9 Nisan 1694) tarihli terekesi bu kişiyle ilgili bize ayrıntılı bilgi vermektedir (BOA, TŞS. No: 1861 (47), s. 11-b-12-a-b, B: 1). Hacı Osman Ağa'nın vefat ettiğinde Havva isimli evli bir kızı ve küçük yaşta oğlu İbrahim varisi olarak görülmektedir. Burada ismi geçen Havva Hanım, yukarıda murâbahacılıkla meşhur olan Afyonzade İbrahim Çavuş ile evlidir. Elimizdeki terekeye göre Hacı Osman Ağa'nın çeşitli kişilerden 8.994 esedî kuruş alacağı vardır. Bu paralar murâbaha ile işletilmektedir (BOA, TŞS. No: 1861 (47), s. 12-a-b, B: 1).

2. Küçük Çocukların Miras Mallarının Murâbaha ile İşletilmesi

Trabzon'daki murâbaha uygulamalarından karşımıza çıkan durumlardan biri de vefat eden kişilerin miraslarından küçük çocuklara kalan kısmının istirbah edilerek işletilmesi hususudur. Vefat eden kişinin terekesi kayıt altına alınıp, varislere hisseleri taksim edildikten sonra, varisler içinde küçük çocuk varsa bunun hissesindeki kısım bazı durumlarda murâbaha yoluyla işletilip, elde edilen gelir çocuğun giderleri için harcanmaktaydı.

Bu hususta karşımıza çıkan ilk durum 27 Receb 1095 (10 Temmuz 1684) tarihli olup, İstanbul'daki Mahmud Paşa Mahkemesi'nden verilen ve Trabzon Şer'iyye Sicili'ne nakil olarak kaydedilen bir hüccette açıkça görülmektedir. İstanbul sakini olup Trabzon'da bazı emlakları olan ve Yeniçeri Ocağı'nda Başyazıcı iken Peç (Viyana) Kalesi muhasarasında şehiden vefat eden Murtaza Yazıcı bin Ali'nin mirası ile ilgili husus varisler için önemli bir mesele olarak karşılıklarına çıkmaktadır. Murtaza Yazıcı'nın mirası; eşi Emine, annesi Hayrunnisa, küçük oğulları Ahmet, Abdurrahman, Hasan ve İsmail ile küçük kızı Ayşe'ye intikal etmiştir. Murtaza Yazıcı'ya ait olup Trabzon'da Şirin Hatun Mahallesi'ndeki bir ev ve şehir merkezi yakınlarındaki Baklacılar adlı mevziide bulunan çiftliğin varisler tarafından idare edilmesi zor olacağından dolayı bunların satışı gündeme gelmiştir. Belirtilen yerlerin satışı için Hüseyin Beşe bin Fazlullah isimli kişiye vekâlet verilmiştir. Verilen vekâlet hüccetinde söz konusu yerlerin satılması ve elde edilecek meblağın murâbaha ile işletilmesinin uygun olacağı özellikle belirtilmiştir (BOA, TŞS. No: 1853 (39), s. 58-a, B: 1). Bu hüccet ile Baklacılar adlı mevziindeki çiftlik Hüseyin Beşe tarafından 236 esedî kuruşa satılmıştır (BOA, TŞS. No: 1853 (39), s. 57-b, B: 2). Keza Trabzon'da bulunan ve vekâlet hüccetinde bahsedilmeyip, Murtaza Yazıcı'ya ait olan Trabzon'daki Bayram Bey Mahallesi'nde bulunan bir ev de 200 esedî kuruşa satılmıştır (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 17-b, B: 1).

Küçük çocuklara intikal eden miras mallarının işletilmesi ile ilgili ikinci örneğimiz de Trabzonlu olup Halep'te misafir iken vefat eden Mustafa bin Hacı Ali'nin küçük

çocuklarının durumudur. Mustafa'nın vefat haberinin alınmasından sonra geride kalan Rukiye ve Ayşe isimli iki küçük kızına dedeleri Hacı Ali bin Süleyman vasi tayin edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1853 (39), s. 34-a-b, B: 3). Müteakibinde Mustafa'nın eşi Saliha bint-i Ahmed'in de vekâletini alan Hacı Ali, oğlunun yanında bulunan terekesini teslim almak için Halep'e gitmiş, buradaki terekeyi teslim aldıktan sonra Trabzon'a gelip miras işlerini takip etmiştir. Mustafa'nın terekesinden yaptığı masraflar ve borçlar için 280 esedî kuruş teslim alan Hacı Ali, Mustafa'nın eşi Saliha'ya mihri ve 1/8 hissesi için 140 esedî kuruş vermiştir. Terekeden geriye kalan 340 esedî kuruş iki kızın her birine 170 esedî kuruş olmak üzere taksim edilmiş ve vasileri olan dedeleri Hacı Ali tarafından muhafaza edilmiştir. Bir süre sonra Hacı Ali torunlarının hissesi olan 340 esedî kuruşu kendi zimmetine geçirmek istemişse de Saliha Hanım mahkemeye başvurup, durumu kayıt altına aldırması ve bu meblağ küçük çocuklarına adına tescil edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 53-b, B: 1).

Torunlarına ait olan miras hissesini kendi zimmetine geçirmek isteyen Hacı Ali, bu süreçte vesayetten azledilmiş ve anneleri Saliha Hanım vasi olarak tayin edilmiştir. Bu olayların olduğu sırada Hacı Ali, bahse konu olan 340 esedî kuruşu murâbaha ile işletmeye başlamıştır (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 60-a, B: 3). Babalarından miras kalan meblağdan her birine günde 10 akçe nafaka tayin edilen küçük kızların bu nafakaları murâbaha ile işletilen meblağdan karşılanmaktaydı. Aylık 600 akçe tutan çocukların nafakaları için, bu meblağı anneleri Saliha'ya ödemesi hususunda dede Hacı Ali'ye gerekli ikaz yapılmış, buna ilave olarak, murâbaha ile işletilen söz konusu 340 esedî kuruşun gözetimi için *nazır* olarak Derviş Efendizâde Hasan Çelebi isimli bir kişi atanmıştır (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 60-a, B: 3). Bir süre sonra dede Hacı Ali vefat etmiş ve çocuklarla ilgili bütün hukukî hususlarda anneleri Saliha Hanım tam yetkili kılınmıştır (BOA, TŞS. No: 1856 (42), s. 120-b, B: 1). Hacı Ali, bahse konu olan 340 esedî kuruşu murâbaha ile işletmenin yanı sıra, bu parayla ortaklık işlerine de girişmiştir. Vefatından sonraki bir hüccete göre, kayıt tarihinden beş buçuk sene önce Hacı Ali, Kirako veled Bedro ile ekmekçilik işinde ortaklık kurmuş ve Kirako'ya 40 esedî kuruş vermiştir. Hacı Ali'nin vefatından sonra Saliha Hanım'ın vekili ile Kirako arasında muhasebe yapılmıştır. Bu süreçte daha önceki dönemlerde teslim edilen meblağlar hesaplanmış, yapılan teslimattan başka toplam 57 esedî kuruş Kirako'nun zimmetinde bulunduğu ortaya çıkmıştır (BOA, TŞS. No: 1859 (45), s. 37-a, B: 2).

Belirtilen hususla ilgili başka bir örneğimiz de dramatik bir hikâyeleri olan Beyzade oğlu Hacı Mustafa bin İshak Beşe'nin çocuklarına ait miras mallarının murâbaha ile işletilmesidir. İstanbul'da vefat eden Hacı Mustafa'nın mirası, eşi Rabia bint-i Yakub Beşe ile küçük oğlu Hasan ve küçük kızı Havva'ya intikal etmiştir. Hacı Mustafa'nın masraflar çıktıktan sonra 3.256 esedî kuruş 20 akçelik bir terekesi mevcuttur. Bu terekenin 1.900 esedî kuruşu küçük Hasan'a, 950 esedî kuruşu küçük Havva'ya kalmıştır. Bunlara ilave olarak bazı kişilerde olan alacak toplamı da 500 esedî kuruşa ulaşmaktadır (BOA, TŞS. No: 1857 (43), s. 23-a-24-b, B: 2). Tereke kayıt altına alınmadan önce küçük Hasan ve Havva'ya amcaları Osman bin İshak Beşe vasi, dayıları Hüseyin Çelebi bin Yakub ise nazır olarak tayin edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1857 (43), s. 18-a-b, B: 1-2).

Hacı Mustafa'nın çocuklarının vasiliğini temin etmiş olan amcaları, bunlara miras kalan nakit meblağı murâbaha ile işletmeye başlamış ve buradan elde edilen gelirden günlük 15 akçe vasilik ücreti almasını kayıt altına aldırması (BOA, TŞS. No: 1857 (43), s. 34-a, B: 2). Bu süreçte çocukların bakımı ve vasiliği hususunda yoğun bir mücadele yaşanmıştır. Neticede bu olaylar olurken küçük Hasan vefat etmiştir. İstanbul'dan elde edilen ferman sonrasında yetişkinliğe erişmiş olan Havva amcasından kendisinin ve vefat eden kardeşinin hissesini talep etmiştir. Mahkeme süreci sonrasında amca Osman Beşe'nin sahip olduğu bütün mal varlığı yeğenlerinin miras hakkının tamamlanması için alıkonulmuştur. Osman Beşe'nin yeğenleri için alıkonulan mal varlığı içerisinde Bakkal

Sofu Ali isimli bir kişide bulunan 100 esedî kuruş da bulunmaktadır. Buradaki Bakkal Sofu Ali, Trabzon'daki murâbaha ile para işletenlerden birisidir (BOA, TŞS. No: 1864 (50), s. 60-a, B: 1).

Küçük çocukların miras mallarının murâbaha ile işletilmesi hususunda vereceğimiz son örnek Mehmed Odabaşı bin Ali isimli kişinin çocukları ile ilgilidir. Trabzon'un İskender Paşa Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Mehmed Odabaşı'nın mirası eşi Emine bint-i Hacı Hamza, küçük oğulları Mustafa ve Ali ile küçük kızı Ayşe'ye intikal etmiştir. Yapılan masraflardan sonra Mehmed Odabaşı'nın yaklaşık 981 esedî kuruşluk terekesi ile çeşitli kişilerde bulunan 236 esedî kuruş alacakları olduğu ortaya çıkmıştır. Terekeden 343 esedî kuruş her bir erkek çocuğa, 171,5 esedî kuruş kız çocuğa hisse olarak isabet etmiştir. Alacaklılarda olan meblağ da bu oranda çocuklara taksim edilmiştir. Terekede mevcut olan bazı eşyalar müzayede ile satılmış ve elde edilen 275,5 esedî kuruştan bazı masraflar çıkarıldıktan sonra 140 esedî kuruş geriye kalmıştır. Mehmed Odabaşı'nın terekesinde bulunan 15 Engürüs Altını⁸ ile 35 Mısri Pâre⁹ ve belirtilen 140 esedî kuruş murâbaha ile işletilmek üzere çocuklara nazır tayin edilen Bünyad Ağa bin Hüseyin Ağa'ya teslim edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1860 (46), s. 39-a-40-a, B: 1). Mehmed Odabaşı'nın çocuklarına miras kalan mallardan, nakit kısmını murâbaha ile işleten Bünyad Ağa belirli bir süre çocukların nafaka giderlerini buradan elde edilen gelirle karşılamıştır. Bu çerçevede olmak üzere 6 aylık nafaka için 22,5 esedî kuruş Bünyad Ağa tarafından vasi Mustafa Beşe bin Murtaza'ya teslim edilmiştir Aradan geçen bir süre sonrasında Bünyad Ağa elinde bulunan 179 esedî kuruşu vasi Mustafa Beşe'ye teslim etmiştir (BOA, TŞS. No: 1860 (46), s. 106-b, B: 1).

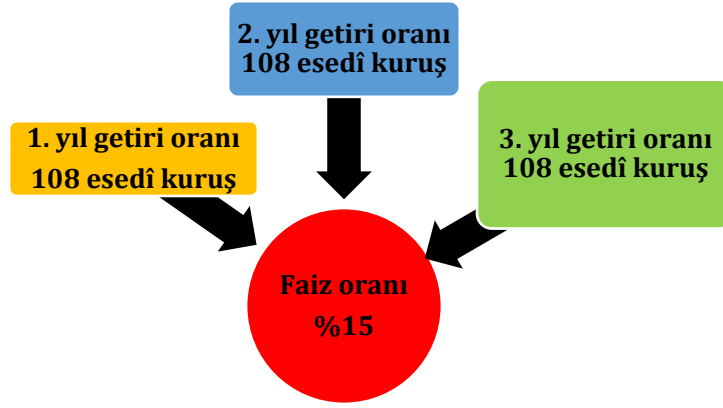
3. Vakıf Akçelerinin Murâbaha ile İşletilmesi

İncelediğimiz belgeler arasında murâbaha usulünün uygulandığı en önemli veriler vakıflara ait olan nakit akçelerin işletilmesine ait hususlardır. Trabzon'da bulunan pek çok mahalle avarız akçeleri, cami ve mekteplerin nakit akçeleri murâbaha ile işletilmiş ve elde edilen gelir gerekli yerlere masraf olarak harcanmıştır.

Vakıf akçelerin işletilmesine dair ilk örneğimiz eski Trabzon Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın Şirin Hatun Mahallesi'nde bulunan mescidin tamir ve diğer ihtiyaçları için vakfettiği nakit akçenin kullanılmasıyla ilgilidir. Elimizde bulunan ilk veriye göre Ahmed Paşa, bu cami için 720 esedî kuruş vakfetmiş ve bu para belirli bir süre murâbaha ile işletilmiştir. Gurre-i Receb 1096 (3 Haziran 1685) tarihli bir muhasebe hüccetine göre, bu vakfa ait olan 720 esedî kuruştan 3 senede 324 esedî kuruş gelir elde edilmiştir. Yani yıllık getirisi 108 esedî kuruştur. Bu oran Osmanlı iktisat hukukunda caiz görülen % 15 faize denk gelmektedir. 3 yıl için elde edilen bu 324 esedî kuruşun 206 esedî kuruşu vakfın müteveli, nazır, imam ve vaizinin yevmiyeleri ile mescidin tamirine harcanmış, geri kalan kısım ise 720 esedî kuruşa ilave edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 25-a-b, B: 2).

⁸ *Engürüs Altını*: Engürisiye ve Macar altını denilen bir Macar sikkesidir. 1308-1342 tarihleri arasında Macar Kralı Karlo Robert tarafından darp edilip tedavüle çıkmıştır (bk. Sahillioğlu, 1958, s. 146).

⁹ *Mısri Pâre*: Osmanlıların Mısır'ı fethetmeden önce Mısır'da yaygın olarak kullanılan bir sikkedir. Osmanlılar pâre adını vermişlerdir. Akçeden büyüktür ve gümüş-bakır karışımından oluşmaktadır (bk. Sahillioğlu, 1958, s. 2-3).

Şirin Hatun Mescidi'ne ait olan bu nakit akçenin murâbaha ile işletilmesine ait bir diğer muhasebe hücceti tam 6 yıl sonrasına aittir. Bu dönemde vakfın mütevellisi olan Mehmed Efendi bin Abdulvahab ile vakfın nazırı ve mescidin vaizi olan Mustafa Efendi bin Veli arasındaki hesap işlemlerinin ayrıntılı olarak yazıldığı bu hüccet dikkate değerdir. Belirttiğimiz hüccete göre, Gurre-i Receb 1096 (3 Haziran 1685) tarihinden Gurre-i Receb 1102 (31 Mart 1691) tarihine kadar geçen 6 yıl içerisinde bu vakfa ait olan 785 esedî kuruş murâbaha ile işletilmiş ve 6 yılda 702 esedî kuruş gelir elde edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1857 (43), s. 84-a, B: 2). Burada da yaklaşık % 14.9 oranında faiz uygulandığı tespit olunmuştur. Murâbaha ile elde edilen 702 esedî kuruşun 625 esedî kuruşu yevmiye ve masraflar için harcanmış geriye kalan 72 esedî kuruş 785 esedî kuruşa ilave edilerek vakfın esas akçe miktarı 862 esedî kuruşa ulaşmıştır (BOA, TŞS. No: 1857 (43), s. 83-b-84-a, B: 2).

Bahse konu olan Şirin Hatun Mescidi'nin nakit akçesinin işletilmesi ile ilgili önemli bir meseleyi burada belirtmek yerinde olacaktır. Elimizdeki hüccete göre; Trabzon sakini Hacı Veli Ali isimli bir kişi 29 Cemaziyelahir 1093 (5 Temmuz 1682) tarihinde bu vakfın mütevellisi aracılığıyla 200 esedî kuruş borç almıştır. Bu borç karşılığında ise Akçaabad Nahiyesi'nde bulunan evi ve 10 kile tohum ekilen arazilerini şeklen bu vakfa satmıştır. Bu satıştan sonra Hacı Veli Ali, vakfa sattığı yerleri yıllık 30 esedî kuruşa kiralamıştır¹⁰. Müteakibinde belirtilen 200 esedî kuruşun 100 esedî kuruşunu Gurre-i Muharrem 1097 (28 Kasım 1685) tarihinde vakfın mütevellisine teslim ederek kira miktarını 15 esedî kuruşa düşürmüştür. Ancak sonrasındaki 3,5 sene 15 gün içerisinde ödemesi gereken 53 esedî kuruş 23 akçeden yalnız 10 esedî kuruş teslim etmiştir. Ortaya çıkan bu eksik ödeme üzerine tekrar bir sözleşme yoluna gidilmiştir. Buna göre kayıt tarihinden 210 gün sonrasına kadar, esas para ve kira (murâbaha) toplamı olan 150,5 esedî kuruş 60 akçenin vakfa ödenmemesi durumunda belirtilen ev ve arazi satılacak ve vakfa olan borç ödendikten sonra geri kalan meblağ Hacı Veli'ye verilecektir (BOA, TŞS. No: 1856 (42), s. 117-a-b, B: 2). Buradaki uygulama murâbahanın farklı bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Görünümde satış işlemi yapılmış gibi görünse de gerçeklikte alınan borç karşılığında ev rehin olarak bırakılmıştır. Borç alınan meblağın ödenmesine kadar geçen her yıl için % 15 oranında murâbaha ödenmesi sözleşmeye farklı bir şekilde eklenmiştir. Bu sözleşmeyi belirtilen çerçevede görmek gerekir.

Vakıflarla ilgili bir başka örnek ise İskender Paşa Mahallesi'nde yer alan caminin yanında bulunan mektebin vakfına ait nakit akçenin işletilmesi hususudur. Belirtilen mektebin mualliminin ücreti için yaklaşık 25 yıl öncesinde Hacı Yusuf bin Abdullah isimli kişi tarafından 100 esedî kuruş tahsisi ile oluşturulan bu vakfın şartına göre, 100 esedî

¹⁰ Söz konusu 30 esedî kuruş, 200 esedî kuruşun % 15'idir.

kuruş % 15 oranında murâbaha ile işletilecek ve elde edilen gelir mektebin muallimine verilecektir (BOA, TŞS. No: 1862 (48), s. 40-a, B: 2).

Trabzon'da tesis edilen para vakıflarına bir örnek de Sinan Paşa isimli kişinin Kur'an okunması için vakfettiği nakit akçedir. Sinan Paşa'nın vakıf şartlarına göre Orta Hisar'daki Cami-i Kebir'de Kur'an okunması için vakfettiği paranın miktarı incelenen dönemde 72 esedî kuruş 53 akçeye ulaşmaktaydı (BOA, TŞS. No: 1858 (44), s. 27-a, B: 1). Bu vakfın mütevelliliğiyle ilgili görev değişikliği sürecinde buradan borç alanların isimleri, aldıkları borç miktarıyla birlikte kayıt altına alınmıştır (BOA, TŞS. No: 1858 (44), s. 2-a, B: 2).

Trabzon'daki Orta Hisar Mescidi'nin tamiri ve diğer masrafları için yapılan para vakfı da murâbahayla ilgili bir diğer husustur. Tespit ettiğimiz belgeye göre, yukarıda borçlu bir şekilde vefat ettiğini belirttiğimiz Trabzon Alaybeyi Mirza Ali, vefat etmeden önce bu vakıftan 80 esedî kuruş borç almıştır. Belirtilen meblağın murâbaha miktarı 12 esedî kuruştur (BOA, 1854 (40), s. 16-b, B: 2). Bu borcun karşılığında da bir gümüş kemer raht ve iki gümüş kılıcı rehin olarak bırakmıştır. Vefatından sonraki süreçte eşi Asiye bint-i Hasan Bey, 80 esedî kuruş borcu ve bunun % 15'i olan 12 esedî kuruş murâbahasını vakfın mütevellisi Hacı Mehmed bin Musa Çelebi'ye teslim ederek rehin bırakılan eşyaları geri almıştır (BOA, TŞS. No: 1854 (40), s. 16-b, B: 2). Bu örnek yapılan borçlanma karşılığında bazı eşyaların rehin olarak bırakılması açısından oldukça dikkat çekicidir. Çünkü rehinle amaç alacağının temin altına alma düşüncesidir. Burada da vakıftan alınan borca karşılık, Mirza Ali eşinin eşyaları rehin olarak bırakılmıştır.

Trabzon'da bazı durumlarda avarız vakfı ile cami vakıfları birlikte bulunmaktaydı. Buna en güzel örnek Cami-i Cedid Mahallesi para vakfıdır. Bu vakıf şartlarına göre, her yıl Berat Kandili'nde yakılacak mumun masrafı ve Yasin Suresi okunması amacıyla 145 esedî kuruş vakfedilmiş ve bu meblağın murâbaha ile işletilip elde edilecek gelirle finanse edilmesi belirtilmiştir. Keza aynı vakıf içerisinde mahalleye isabet edecek olan tekâlif vergileri için aynı şartlarla 140 esedî kuruş vakfedilmiştir. Bu iki vakıf tek elden yönetilmekte olup, vakfın malik olduğu 285 esedî kuruşun murâbaha ile işletilmesi için mahalle ahali tarafından bu mahalle sakini bakkal İbrahim bin Abdullah isimli kişi müteveli olarak tayin edilmiştir (BOA, TŞS. No: 1862 (48), s. 27-a, B: 1).

Trabzonlu olup da Trabzon dışındaki vakıf yapılarına harcanmak için de vakıf tesis eden kişiler bulunmaktadır. Trabzon'un Orta Hisar Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Şeyh Hasan Efendi bin İbrahim isimli kişi, vefatından önce belirttiği vasiyetinde; kendisi vefat ettikten sonra geriye bıraktığı terekesinin 1/3'ünden 80 esedî kuruşun ayrılıp Kürtün Kazası'nda bulunan Karaburun Köyü'ndeki camiye vakfedilmesini talep etmiştir. Bu vasiyete göre, 80 esedî kuruş murâbaha ile işletilmiş ve elde edilecek gelir caminin imam ve müezzinlerine verilmiştir (BOA, TŞS. No: 1861 (47), s. 82-a, B: 1).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde tarihi süreç içerisinde farklı zamanlarda bir kredi ve finansman yöntemi olarak uygulanan murâbaha uygulaması, Trabzon'da üç farklı şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu yöntemler; zengin veya askerî zümrede olan şahısların paralarının murâbaha ile işletilmesi, küçük çocukların murâbaha ile işletilmesi ve son olarak da vakıf akçelerinin murâbaha ile işletilmesi şeklindedir. Bu üç yöntemin ortak özellikleri devletin içinde bulunduğu sosyal ve iktisadî sıkıntılarla ilgili olduğudur. Zira bu çalışmanın kapsadığı zaman, Osmanlı Devleti'nin bir kırılma dönemidir.

Trabzon'daki murâbaha uygulamalarını imza atanları incelediğimizde özellikle idareci, askerî zümreden olanların ve maddi olarak iyi durumda olan kişilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Mesela beylerbeylik görevini ifa eden Trabzon kökenli Musa Paşa, Trabzon Yeniçeri Zabitlerinden Afyonzadeler ile Kapıkulu Sipahilerinden Hacı Osman Ağa

Trabzon'daki en etkin murâbahacılarıdır. Bu kişilerin sosyal ve ekonomik durumlarını dönemin özellikleri ile düşündüğümüzde anlamlı sonuçlar vermektedir. Çünkü savaşlar sebebiyle zor durumda kalan ahali veya savaşlarda şehit olan kişilerin çocukları hatta bütün köy ahali idareciler, askeri zümreye ve zenginlere müracaat ederek borç para talebinde bulunmuşlar, borçları ödeyemedikleri için de mal ve mülklerini kaybetmek durumunda kalmışlardır. Yine iktisadî buhranın getirmiş olduğu yeni vergi çeşitleri, savaş nedeniyle sefere gitmek yerine bedel verme yolunu seçen tımar ve zeamet sahiplerinin nakit paraya olan ihtiyaçları ve yeni mülk almak durumunda olan kişilerin ihtiyacı olan meblağı teminde zorlanmaları murâbaha ile borçlanmanın en önemli nedenleri olduğu tespit edilmiştir.

Trabzon'da murâbaha uygulamasıyla verilen borçların kar oranları % 10-% 20 arasında değiştiği tespit olunmuştur. Zira 1680 yılında alınan kararlar bu oran % 10'a inmesine rağmen bu orana Trabzon'da pek uyulmamıştır. Trabzon'daki murâbaha uygulamalarında ağırlıklı olarak % 15 sabit bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Şer'i cevazın en üst sınırı olan bu oran, tescil edilmiş olan mahkeme kayıtlarında geçen ifadedir. Kanunun müsaade ettiği oranın üzerinde herhangi bir miktarın mahkeme kayıtlarına yansması mümkün değildir. Gerçek hayattaki uygulamalarda bu oranın daha üstünde bir miktarın yürürlükte olma ihtimalini de ihtiyaten burada belirtmeliyiz.

Trabzon'daki murâbahacılık uygulamalarından bir diğeri de küçük çocukların miras mallarının işletilmesi hususudur. Burada da yine savaşların etkisi ön plana çıkmaktadır. Burada dikkate değer husus, küçük çocukların vasilerinin kendi çıkarlarını korumak adına yaptığı kanuna aykırı davranışlardır. Zira bazı vasiler çocukların mal ve mülklerin murâbaha yoluyla işletip kendilerine haksız kazanç elde etmişlerdir.

Netice itibarıyla Osmanlı hukukunda meşru bir kredi ve finansman yöntemi olarak başvuru murâbaha uygulaması, Trabzon'da ahali için hem faydalı olmuş hem de zararlı olduğu görülmektedir. Çünkü XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi ve askerî karışıklıklar, paranın taşışışı ile değerinin düşmesi, reayanın savaşlar sebebiyle getirilen yeni vergiler altında ezilmesi ve reayanın topraktan gibi çeşitli sebepler nedeniyle ribâdan kaçmak için uygulanan finansman sistemlerinin Trabzon'da zaman zaman amacından saptığı gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, A. (2006). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. (1. Kitap). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- BAYINDIR, S. (2005). *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- BERBER, M. A. (2013). "Osmanlı Devleti'nde Riba Kavramı". *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi* (6-8 Mayıs 2013). Bursa: Star Ajans Matbaacılık. V: 1381-1392.
- BULUT, M. – C. KORKUT, (2021). "Finansal Kuruluşlar Olarak Hayır Kurumları: Osmanlı Rumeli Para Vakıfları ve İngiltere Hayır Kurumları Arasında Bir Karşılaştırma". *Osmanlı'da İktisadî Hayat ve Vakıflar*. (ed. Kerim İlker Bulunur-Ömer Faruk Can). İstanbul: Kronik Yayınları: 135-147.
- CEBECİ, İ. (2010). *Modern İslam İktisadî Litaratüründe Murabaha Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- CEYHAN, M. (2018). "Selem ve Murabaha Uygulamalarının Osmanlı Mülkiyet Hukuki Açısından Doğurduğu Sonuçların Tahlili". *XVII. Türk Tarih Kongresi* (15-17 Eylül 2014). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 4 (II. Kısım): 489-511.
- ÇAĞATAY, N. (1971). "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık". *Vakıflar Dergisi*. IX: 39-66.
- ÇINAR, H. (2021). "Osmanlı Döneminde Arnavutluk'ta Kurulan Para Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı'da İktisadî Hayat ve Vakıflar*. (ed. Kerim İlker Bulunur-Ömer Faruk Can). İstanbul: Kronik Yayınları: 101-134.
- ÇİZAKÇA, M. (1993). *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İstanbul İلمي Neşriyat.
- DEVELLİOĞLU, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Ak Aydın.
- DOĞAN, M. (2021). "Osmanlılar Döneminde Arnavutluk'ta Kadınlar Tarafından Kurulan Para Vakıflar". *Osmanlı'da İktisadî Hayat ve Vakıflar*. (ed. Kerim İlker Bulunur-Ömer Faruk Can). İstanbul: Kronik Yayınları: 148-167.
- DÖNDÜREN, H. (2008). "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XVII/1: 1-24.
- DÖNMEZ, İ. K. (2020). "Murâbaha". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. XXXI: 148-152.
- DÜZENLİ, P. (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EKİNCİ, E. B. (2006). "Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'iyeye Dair". *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*. X/1-2: 1-16.
- ERDOĞAN, M. (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar.
- GÜNEY, N. (2019). "Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivi'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri". *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. VI/11: 13-32.
- KANAR, M. (2008). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- KAYA, S. (2003). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KAYA, S. (2007). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KAYAHAN, C. – İ. GÖRKAŞ (2009). "Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 44: 212-227.
- KURU, H. (2015). *Geçmişte ve Günümüzde Finansman Yöntemi Olarak Murabaha*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZCAN, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. (1985). *Orta Anadolu'da Fiatlar (1785-1860)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

SAHİLLİOĞLU, H. (1991). “Askerî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. III: 488-489.

SAHİLLİOĞLU, H. (1991). “Esedî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. XI: 368-369.

Arşiv Belgeleri

B: Belge; **BOA:** Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri; **No:** Numara; **TŞS:** Trabzon Şer’iyye Sicilleri

1851 (37), 1852 (38), 1853 (39), 1854 (40), 1856 (42), 1857 (43), 1858 (44), 1859 (45), 1860 (46), 1861 (47), 1862 (48), 1863 (49), 1864 (50) numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilleri.

EXTENDED ABSTRACT

Charging interest is strictly prohibited in Islam. In the Ottoman Empire, statesmen ignored interest with a definite and clear language. However, in some cases, the need for borrowing may have become mandatory for both individuals and institutions. One of these borrowing methods was murâbaha. Murâbaha, an Arabic word that derives from the root *rbh*, meaning “increase, profit, commercial gain.”

Since the classical period, the Ottomans used murâbaha as a method of credit and financing in various ways, especially for cash waqfs. This practice in question was considered legitimate due to its compliance with Islamic law and was widespread among artisans and the public at different times. Murâbaha has two main features. The first is how much the product costs the seller; the second is to inform the customer how much it is sold with profit. In short, the murâbaha contract takes effect when the seller of a good specifies the cost of his goods when selling them, sells them by placing a certain profit rate on them, and finally the buyer accepts it. These three transactions constitute the basis of the model used as an interest-free financing instrument. The first interest-free loan application in the Ottoman Empire started through cash waqfs. Murâbaha was considered permissible in the Ottoman Empire to meet the impact of economic conditions and the need for social financing resources. In this business model, profit is stipulated and the income obtained from this method is spent on the endowment in accordance with the purposes specified in the waqfs deed. In the 16th century, Ottoman rulers to implement the murâbaha practice to a certain extent. In order for murabaha to be legitimate, careful attention was been paid not to exceed the profit return fee. Their returns above the legitimate rate were seen as ribâ.

Murâbaha was as a credit and financing method at different times throughout Ottoman history. In the province of Trabzon, it was used for three groups of people: (1) rich or military people, (2) small children and (3) waqf (charity) mites. Common to all is that they were in some way tied to the Empire’s social and economic problems.

When we examine the signatories of the murâbaha practices in Trabzon, we see that administrative, military coterie and financially well-off people come to the fore. For example: Musa Pasha of Trabzon, a beylerbey, Afyonzadeler of the Trabzon Janissary Officers, and Osman Aga from the Kapikulu Sipahi all three enjoyed very high social and economic states.

The profit rates of the loans issued by murâbaha application in Trabzon vary between 10 %-20 %. Although this rate decreased to 10 % with the decision taken in

1680, this rate was not followed very much in Trabzon. In murâbaha practices in Trabzon, 15 % was mainly a fixed rate.

Another of murâbaha application in Trabzon was the management of the inheritance property of young children. Another aspect worth considering here is the unlawful behaviour of guardians of minor children in the name of protecting their own interests. Many used it in order to exploit their children's property and possessions through gain unfair profits for themselves.

Murâbaha was been both beneficial and harmful for the people in Trabzon. In the 17th century, it was used to avoid rebound due to: political and military upheavals in the Ottoman Empire towards end of the century, the depreciation of money due to adulteration, the crushing of reaya under the new taxes introduced during wartime, and reaya from land property deviated from their original purpose (from time to time).